

Celá piata kapitola je venovaná perspektívam rozvoja individuality v komunistickej spoločnosti. Zaoberá sa vzťahom individuality a kolektivismu, individuality a vedeckotechnického pokroku i problémom všestranného rozvoja individuality.

Vychádzajúc z dialektickomaterialistického chápania ľudskej individuality, autor kritizuje v poslednej kapitole svojej monografie individualistické koncepcie človeka v súčasnej buržoáznej filozofii. Zaoberá sa freudistickým a personalistickým chápaním človeka, polemizuje s Jaspersovou existencialistickou koncepciou. Poukazuje na abstraktno-metafyzický prístup k človeku zo strany predstaviteľov súčasnej filozofickej antropológie — A. Gehlena, T. Litta a E. Rothackera, pre ktorých, odhládnuv od menších či väčších odlišností ich koncepcií, je charakteristické zanedbávanie sociálnej determinácie človeka alebo podriadenie sociálnych problémov človeka problémom abstraktné antropológickým a psychologickým.

Rozpracovanie všeobecnej teórie ľudskej

individuality má veľký metodologický význam nielen pre spoločenské vedy — sociológiu, etiku, estetiku, pedagogiku a iné, ale aj pre prírodné vedy. Na základe chápania ľudskej individuality možno nájsť kľúč k pochopeniu iných foriem individuality v živočíšnom i predmetnom svete. Na báze teórie individuality môžu byť vypracované aj prostriedky a spôsoby formovania individuálnych vlastností človeka v súlade s potrebami socialistickej a komunistickej spoločnosti. Monografiu I. I. Rezvického možno hodnotiť ako podnetný príspevok k objasneniu tejto problematiky. Jeho prístup k riešeniu otázky individuality považujeme za veľmi perspektívny, pretože môže pomôcť odkryť jej najhlbšiu podstatu, zákonitosti jej vzniku a rozvoja. Aj keď autor viac-menej len načrtáva možnosť riešenia a problém si vyžaduje ďalšie rozpracovanie, cenné je už aj to, že pokročil ďalej ako väčšina definícií, ktoré redukujú individualitu na fakt neopakovateľnosti a jedinečnosti.

M. Ďurčová

FILOZOFIA VEDOMIA

V. P. TUGARINOV, *Filozofia vedomia*, Pravda, Bratislava 1974

V edícii *Filozofické aktuality* vyšla v minulom roku zaujímavá práca známeho sovietskeho filozofa V. P. Tugarinova *Filozofia vedomia*. Autor v nej predkladá široký prehľad najdôležitejších filozofických problémov vedomia, ide mu o sumarizáciu a prehĺbovanie materialistických názorov na život a psychiku. Aj jeho práca chce byť príspevkom k integrácii poznatkov špeciálneho i filozofického výskumu týchto problémov s tým, že v budúcnosti by malo v marxistickej filozofii vzniknúť „... dielo, ktoré by na materialistickom základe uskutočnilo úmysel heglovskej Fenomenológie ducha, t. j. filozoficko-sociologický obraz javov a vývoja ľudského ducha v historickom procese“ (s. 192).

V prvej kapitole nazvanej *Prírodné základy psychiky* objasňuje predovšetkým pojem odrazu, toľko diskutovaný aj v našej literatúre. Vychádza z leninského chápania odrazu ako vlastnosti celej prírody, podľa ktorého odraz je základom psychiky a vedomia. Odraz potom definuje ako „... také pôsobenie jedného javu na druhý, pri ktorom sa reprodujú tie či oné črty vonkajšku, funkcií alebo štruktúry prvého v druhom, zmenené alebo pretvorené prostredím, v ktorom sa toto pôsobenie uskutočňuje“ (s. 23).

V ďalšom skúmaní odôvodňuje tri aspekty výskumu vedomia — ontologický, gnozeologický a sociologický. Za veľmi dôležité považuje autor skúmanie vedomia

z ontologického aspektu, ktorý podľa jeho mienky nie je v marxistickej literatúre o vedomí rozpracovaný. Odpoveď na otázku „čo to je“ predchádza otázke „v akom vzťahu je to k nám“, a preto „... všetko, čo je bytím, t. j. všetko jestvujúce (vrátane vedomia) sa môže a treba skúmať z ontologického hľadiska“ (s. 35–36). Potom vzťah bytia a vedomia, vzťah medzi odrážaným a odrazom je gnozeologickým aspektom a skúmanie rôznych foriem a úrovní vedomia nazýva autor sociológiou vedomia.

Ontologický aspekt rozpracúva v druhej kapitole (*Vedomie ako realita*). Skúma vedomie ako jav skutočnosti a vymedzuje jeho vlastnosti a funkcie. Určuje vedomie ako „... časť psychiky človeka, pričom zvláštny a najvyšší stupeň jeho psychiky sa vyvíjal v podmienkach spoločenského života, v pracovných a iných medziľudských vzťahoch“ (s. 47). „Vedomie v jeho podstate možno definovať ako pojmovú rozumovú činnosť, vedomú činnosť — činnosť na základe jasných, diferencovaných pojmov o predmete“ (s. 51). Vedomie človeka charakterizuje potom nová kvalita — hodnotiace myslenie a cieľový charakter jeho myslenia a konania. Tugarinov vysvetľuje cieľovú činnosť ako zvláštny prípad príčinnosti. „Klasická schéma príčinnosti (príčina-účinnok) sa od cieľovej schémy (príčina-cieľ-účinnok) líši tým, že reálna príčina nepôsobí na účinok bezprostredne, ale je sprostredkovaná vedomím“ (s. 59).

Za najdôležitejšiu funkciu vedomia považuje získavanie poznatkov o prírode, spoločnosti a človeku a súčasne odhaľovanie vzťahu medzi človekom a skutočnosťou. „V pojme odraz sa fixuje predovšetkým pôsobenie objektu na subjekt, avšak v pojme vzťah vzhľadom na vedomie sa fixuje najmä spätné pôsobenie subjektu na objekt. Prvá stránka pôsobenia určuje druhú. Preto je odraz základom vzťahu, ktorý chápeme ako prax a tvorivú činnosť“ (s. 62).

Veľkú pozornosť venuje aj problematike aktivity vedomia. Rozlišuje dve formy ak-

tivity vedomia — vnútornú (potreby, záujmy, ciele) a vonkajšiu (činnosť a prax), pričom prvá je predpokladom druhej. Poznatky teórie aktivity taktiež dokazujú nemechanický, nezrkladový charakter odrazu.

V tretej kapitole rozoberá Tugarinov problém vedomia v gnozeologickej rovine, t. j. vzájomný vzťah hmoty a vedomia subjektu a objektu. Nemôže sa pritom vyhnúť stále diskutovanému problému vzťahu pojmov hmoty, bytia a vedomia. Vedomie určuje ako formu bytia, formu existencie vnútorného sveta človeka. „Na rozdiel od *bezprostredného* bytia vedomie je sprostredkované, reflektované, *odrazené* bytie. ... Bezprostredné bytie (jednoducho bytie) a sprostredkované bytie (vedomie) existujú rovnako reálne“ (s. 95). Vzťahy bytia a vedomia podľa Tugarinova vyjadrujú kategórie bezprostredného a sprostredkovaného tak, ako vzťah hmoty a vedomia vyjadrujú kategórie objektívneho a subjektívneho. A rozlíšenie pojmov hmoty a bytia je potom v tom, že „... tieto pojmy postihujú rôzne stránky jednej a tej istej substancie. Pojem bytie poukazuje práve na to, že táto substancia existuje reálne, a pojem hmota na to, že existuje objektívne, mimo a nezávisle od vedomia“ (s. 96).

Vo štvrtej kapitole (*Spoločenské vedomie*) rozoberá problémy okolo štruktúry spoločenského vedomia vzťahov vedomia a spoločenského vedomia. Nesúhlasí s tradičným názorom stotožňujúcim spoločenské vedomie s duchovným životom spoločnosti. Spoločenské vedomie v súlade s Leninom určuje 1. ako odraz spoločenských vzťahov a nijakých iných, 2. ako produkt duchovnej činnosti celej spoločnosti, 3. v spoločenskom vedomí sa odrzkadľuje tá úroveň vedomia, ktorú nazývame spoločenskou uvedomelosťou. Kritizuje skutočnosť, že v súčasných analýzach sa s tretím znakom spoločenského vedomia nepracuje (pozri vyššie). Príčinu vidí v tom, že sa učenie o vedomí v dialektickom materializme stotožňuje s učením o spoločenskom vedomí v historickom materializme.

Zaujímavé myšlienky uvádza pri ana-

lýze vzťahu poznania a ideológie. Rozlišuje poznanie a jeho praktické sociálno-politické uplatňovanie. Ideológia je potom iba tá stránka spoločenského vedomia, ktorá sa bezprostredne spája s riešením úloh stojacich pred spoločnosťou, a teoreticky zdôvodňuje zmenu spoločenských vzťahov alebo obhajuje existujúce vzťahy (s. 137). „Ideológia — to nie je súhrn poznania skutočnosti, ale tá jej časť, ktorú používa ako výzbroj spoločenská trieda či iné sociálne spoločenstvo alebo celá spoločnosť, aby premenila alebo zachovala formy spoločenského života“. (s. 137—8) Z axiologického hľadiska, ktoré uplatňuje v celej práci pri analýze viacerých problémov, definuje ideológiu ako systém ideí, ktoré sú vyčlenené z poznania ako teoretické zdôvodnenie sociálno-politických, etických a estetických hodnôt historicky vymedzenej

spoločnosti, triedy a iných ľudských spoločenstiev.

V záverečnej kapitole (*Nové vedy a problémy vedomia*) autor sumarizuje niektoré podnetné poznatky semiotiky i kybernetiky pre výskum problematiky vedomia.

Celkovo možno povedať, že práca V. P. Tugarinova obsahuje mnohé zaujímavé a podnetné myšlienky (niektoré sme naznačili), no okruh problémov, ktoré spracúva, je priveľký na nevelký rozsah jeho knižky. V niektorých prípadoch potom argumentácia zostáva iba naznačená, akoby nedopovedaná. Pozitívne je, že autor sa nevyhýbal páľčivým problémom v marxistickej filozofii a formuloval k nim vlastné stanovisko. A to je užitočné i podnetné.

L. Podmaka

O RELATÍVNOSTI PRIESTORU A ČASU

A. M. MOSTEPANENKO. *Prostranstvo i vremia v makro-, mega- i mikromíre* (Priestranstvo a čas v makro-, mega- a mikrosвете), Moskva 1974

A. M. Mostepanenko poznáme z jeho knižných prác i článkov v sovietskych filozofických časopisoch ako filozofia, ktorý sa systematicky zaoberá problematikou priestoru a času. Z filozofických problémov týkajúcich sa priestoru a času centrom jeho záujmu je problematika relatívnosti priestoru a času. V knižnej publikácii *Problema universalnosti osnovnykh svoystv prostranstva i vremeni*, ktorá vyšla v Leningrade r. 1969, Mostepanenko skutočne originálnym spôsobom pristupuje k riešeniu uvedenej problematiky. Chcel by som upozorniť na ďalšiu jeho knihu *Prostranstvo i vremia v makro-, mega- i mikromíre*, Moskva 1974. Autor si v nej nekladie nejaké nové závažné problémy, ktoré by mal teoreticky vyriešiť na základe rozsiahlej analytickej činnosti. Skôr naopak, má to byť kniha, ktorá vymenúva problémy týkajúce sa priestoru a času a ich možné riešenie v

marxistickej i v nemarkxistickej filozofickej literatúre. Ako už naznačuje názov knihy, predovšetkým mu ide o rozsiahlu informáciu, čo sa hovorí v „dielniach“ filozofov o probléme relatívnosti priestoru a času, ako sa k tomuto problému pristupuje a aké má miesto na súčasnom stupni vývinu poznávania skutočnosti.

Celú prácu rámkuje teoretický základ, ktorého východiskom je dialektickomaterialistické odmietnutie apriorizmu a subjektivismu. Autor pripúšťa možnosť vypracovať spektra ontologických modelov, ktoré majú univerzálny charakter a zaoberajú sa istými „fragmentmi“ objektívnej reality (s. 17—18). Možnosť vytvoriť určité spektrum ontologických modelov autor (s tým možno úplne súhlasiť) odôvodňuje takto: Prvým dôvodom je to, že v rámci marxistickej filozofie nejde o vybudovanie nejakého systému naturfilozofie. Druhý dôvod je uznanie, že sám proces budovania